

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

مشهد مقدس مزین به وجود مبارک حضرت امام رضا (ع) مهم ترین شهر مذهبی ایران است که در تمام روزهای سال پذیرای دوستداران اهل بیت (ع) است. وجود حرم مطهر حضرت امام رضا (ع) در این منطقه سبب توسعه و رونق اقتصادی این شهرستان شده است. صنعت جهانگردی در مشهد از اهمیت و اعتبار ویژه‌ای برخوردار است. اهمیت ویژه شهر مشهد در درجه نخست به خاطر جایگاه زیارتی آن است. در مشهد تولیدات هنری، نقش پر اهمیتی در اقتصاد ناحیه داشته و شمار زیادی از مردم، در بخش صنایع دستی شاغل هستند. در سال ۱۳۸۵، این شهرستان تعداد ۲۸۴۸۶۳۷ نفر جمعیت داشته است.

۱-۲- وجه تسمیه و پیشینه تاریخی

واژه مشهد به معنی شهود، حضور و شهادتگاه است و به این معانی به واژه «مشاهد» جمع بسته می شود. واژگان «مشهد» و «مشاهد» در عرف و اصطلاح سده ۳ ه.ق، بر گور اولیاء ائمه (ع) و رجال اطلاق می شده است، چنان که در آن زمان، مشهد مرغاب در فارس، و مشهد میهنه (آرامگاه ابوسعید ابوالخیر) و مشهد توس یا مشهد رضوی در خراسان، وجود داشته است. حضرت رضا (ع) پس از شهادت به دست مامون عباسی در سال ۲۰۲ ه.ق، در آرامگاه هارونی سناباد به خاک سپرده شد. از آن پس «سناباد نوغان» به نام «مشهد» خوانده شد و به مرور زمان بر پهنه آن، به ویژه در زمان شاه تهماسب صفوی افزوده گشته و مردم توس به مشهد کوچ داده شدند.

توس، عبارت بود از ناحیه شمالی خراسان، بر مسیر بالای کشف رود و سرشناس ترین شهرهای آن، عبارت بودند از: نوغان، تابران و رادکان. نوغان تا اواخر سده ۳ ه.ق، دارای اهمیت و اعتبار بود. ویرانه های نوغان، در شمال باختری مشهد، نزدیک روستای حسین آباد و مهر آباد قرار داشت. پس از آن، شهر تابران اهمیت و گسترش یافت و بعد ها به توس سرشناس شد. شهر مشهد، که در آغاز، آرامگاهی در آبادی سناباد نوغان بود، اندک اندک گسترش یافت. نام نوغان از حدود سال ۷۳۰ ه.ق، فراموش شد. شهر توس و در حقیقت تابران نیز در سال ۷۹۱ ه.ق، ویران شد و مشهد جای آن را گرفت؛ تا سرانجام در دوران صفوی، مرکز ناحیه پیشین توس و تمامی خراسان گشت.

۱-۳- مشخصات جغرافیایی

شهرستان مشهد، با پهنه ای حدود ۲۰ هزار کیلومتر مربع، در شمال خاوری استان خراسان قرار دارد. این شهرستان از سوی شمال به جمهوری ترکمنستان، از شمال باختری به شهرستان درگز، از باختر به شهرستان- های چناران و نیشابور، از خاور به شهرستان های سرخس و تربت جام و از جنوب به شهرستان های فریمان و تربت حیدریه محدود است. آب و هوای شهرستان مشهد معتدل و متمایل به سرد و خشک است. شهر مشهد در ناحیه بسیار حاصلخیز و زیبایی که به دشت توس یا دشت مشهد سرشناس است قرار گرفته و رود کشف رود از ۵ کیلومتری شمال این شهر می گذرد. مهم ترین راه های دسترسی به مشهد عبارت اند از:

- ✓ مشهد - نیشابور - سمنان - تهران، به درازای ۸۹۴ کیلومتر
- ✓ مشهد - بجنود - ساری - آمل - تهران، به درازای ۹۶۶ کیلومتر
- ✓ مشهد - بیرجند - زاهدان - ایرانشهر - چابهار، به درازای ۱۶۴۰ کیلومتر
- ✓ مشهد - تربت حیدریه - گناباد - طبس - یزد، به درازای ۹۹۲ کیلومتر
- ✓ مشهد - تربت حیدریه - گناباد - فردوس - کرمان، به درازای ۸۸۹ کیلومتر

۱-۴- آب و هوا

مشهد به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص که در منطقه مرزی بین شمال و جنوب خراسان قرار دارد و همچنین تداخل جبهه های مختلف آب و هوایی، دارای آب و هوا و خصوصیات ویژه اقلیمی است و قسمت اعظم دشت مشهد- نیشابور، جزء اقلیم سرد و خشک و قسمتی از دشت مشهد - قوچان، نیم خشک و سرد و بخش کوچکی از بلندترین ارتفاعات رشته کوه های بینالود و هزار مسجد جزء اقلیم مرطوب سرد می باشد و در مجموع شهر مشهد دارای آب و هوای متغیر، اما معتدل و متمایل به سرد و خشک است و از تابستانهای گرم و خشک و زمستانهای سرد و مرطوب برخوردار است. بیشترین درجه حرارت در تابستانها ۳۵ درجه بالای صفر و کمترین آن در زمستان ۱۵ درجه زیر صفر و میزان بارندگی متغیر و میانگین بارندگی سالانه در مشهد حدود ۲۵۳ میلیمتر می باشد. رودخانه مهم آن کشف رود است که از شاخه های مهم آن رادکان، طرهبه، جاغرق، دهبار، زشک، گلستان و دولت آباد است. منابع تأمین آب زیرزمینی دشت مشهد شامل چشمه، قنات، چاه عمیق و نیمه عمیق است.

۱-۵- وضعیت اقتصادی

مشهد به جهت دارا بودن دشت حاصلخیز و نیز از جهت دامپروری و صنعت از اهمیت زیادی برخوردار است. در زمینه کشاورزی، دشت مشهد دارای اراضی مزروعی گسترده است و زراعت اصلی آنها گندم، جو، چغندر قند، پنبه، علوفه، جالیز صیفی جات، نخود آبی و دیم است و باغات میوه نیز از وسعت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است و محصولات عمده مشهد سیب، گلابی، هلو، گوجه فرنگی، گیلاس، آلبالو... است. مراتع مشهد اکثراً بیلاقی است و مستعد داشتن گونه‌های علوفه‌ای، دارویی و صنعتی می‌باشد. مساحت مراتع شهرستان مشهد، حدود ۵۳۱۶۱۳ هکتار است و مراتع احیا و اصلاح شده به مساحت ۵۶۰۰ هکتار و مساحت جنگلها حدود ۱۰۹۹ هکتار است. درختان موجود در جنگلها، زبان گنجشک، اقاچیا، افرا، بید، کاج، سرو خمره‌ای و سرو نقره‌ای است. مشهد از نظر پرورش دام و طیور نیز اهمیت دارد.

۱-۶- وضعیت صنعتی

مشهد به دلیل وجود منابع معدنی مختلف و تمرکز مراکز تولیدی و صنایع خوراکی، نساجی، برق، الکترونیک، شیمیایی، دارویی، سلولزی و صنایع دیگر فلزی و غیر فلزی، بویژه صنایع دستی دارای اهمیت است و صنایع دستی مهم آن از جمله فرش بافی (قالیچه و گلیم)، شعربافی، نمدمالی، پوستین دوزی، سنگ تراشی، قلمزنی روی سنگ، سفالگری، سبد و حصیربافی، فرآورده‌های چوبی، فلزی و نقاشی روی چرم، مورد توجه زائران و مسافران است. در شهر مشهد به عنوان صنعتی‌ترین قسمت استان خراسان، بیشترین فعالیتهای اقتصادی در بخش کشاورزی، صنایع غذایی، صنایع ساختمانی، نساجی و پوشاک است. صنایع غذایی فعالیت اساسی را در بخش صنعت مشهد تشکیل می‌دهد و مشهد در صنعت قند کشور مقام برجسته‌ای دارد و یکی از صادرات عمده مشهد به خارج از منطقه قند تولیدی در این شهر است.

در بخش صنایع غذایی که عمده فعالیتهای صنعتی مشهد را تشکیل می‌دهد، در بیش از پانصد واحد تولیدی و کارخانه، انواع رشته‌های صنایع غذایی شامل قند، شیر پاستوریزه و مواد لبنی، آرد، کمپوت، نوشابه‌های غیر الکلی، آبمیوه و دیگر مواد غذایی فعال است. در بخش صنایع نساجی، ریسندگی، پشم بافی، نخ تابی، بافندگی و نساجی تریکو تولیدات مختلف و متنوعی به بازار فروش عرضه می‌شود و در بخش صنایع فلزی تولیدات مختلف اعم از در و پنجره، کابل، سیمهای برق، الکتروموتور و تراش فلزات انجام می‌شود و مهمترین تولیدات در بخش صنایع کانی غیر فلزی، آجرماشینی، آجر فشاری، پانل و فرآورده‌های

عایق سنگی می باشد. در بخش صنایع دستی که مهمترین کالاهای مسافران و مورد نیاز زائران می باشد، تولیدات مختلف در رشته های دستباف، فیروزه، سنگ و محصولات تولیدی کارگاههای پوستین دوزی، قلمکاری، قلابدوزی و قالی بافی برای فروش به بازارهای مشهد عرضه می شود.

۱-۲- وضعیت تجاری

شهر مشهد از گذشته به عنوان یک شهر زیارتی و سیاحتی مطرح بوده و در حال حاضر علاوه بر اهمیت زیارتی و سیاحتی از جهت فرهنگی، علمی و سیاسی و اقتصادی اهمیت یافته است، به طوری که به دلایل مختلف، از جمله حضور بیش از ۱۲ میلیون مسافر و زائر در هر سال و قرارداد شدن در مسیر بزرگراه آسیایی، از امکانات اقتصادی و تجاری ویژه ای برخوردار شده است، چنان که هم اکنون مرکز اداری یکی از مهمترین گمرکات ایران در مشهد قرار دارد. زائران و مسافران عامل اصلی رونق و اهمیت بازرگانی در مشهد بوده اند و عامل دیگر قرار داشتن مشهد در مسیر بزرگراه آسیایی است که بازارهای متعدد در این شهر ایجاد شده است.

تعداد زیادی کارگاههای خاص تولیدات کالاهای مورد نیاز زائران در مشهد وجود دارد که سوغاتیهای مشهد از جمله: زعفران، زیره، خشکبار، نبات، مهر و تسبیح و دیگر محصولات را بسته بندی نموده، در معرض فروش قرار می دهند. مهمترین واردات مشهد، انواع الکتروپمپ، موتور برق، و شارژ و فرشهای ماشینی و ماشینهای فتوکیپی، تحریر، حساب، وسایل روشنایی برق و گاز، لوازم نیروگاهی، انواع لامپ، لوازم اندازه گیری و تجزیه الکترونیک، انواع دوربینهای عکاسی و فیلمبرداری، لوازم پزشکی، شیرآلات، لوازم پمپ، جرتقیل، کامیون یدک کش، ترانسفورماتور، محصولات شیمیایی، قطعات فلزی، چراغهای ایمنی، سنگهای صیقل و سمباده، رنگهای صنعتی، ماشین آلات جوجه کشی، ماشینهای خودکار رایانه، لوازم صوتی و تصویری و قطعات آن، مواد لبنی و خوراکیهای مختلف است که بیشتر از کشورهای اروپایی، ژاپن، پاکستان و دوبی وارد می شود.

مهمترین صادرات مشهد، پتو، روده، کرک، پسته، آلو، سیب قیسی، برگه زردآلو، زیره سبز، خربزه، گیلان، انگور، کیک رضوی، فرش، زعفران، ظروف آلومینیوم، لوازم شخصی، رب گوجه فرنگی، فرش، میوه جات خشک و تازه است که به کشورهای اروپایی، ژاپن، کانادا، امارات متحده، کویت و دیگر کشورها صادر می شود. در مجموع مشهد از نظر تولید میوه یکی از شهرهای مهم ایران به شمار می آید و به دلیل

وجود منابع معدنی مختلف و تمرکز مراکز تولیدی و صنایع خوراکی، نساجی، برق و الکترونیک، شیمیایی و دارویی، سلولزی و صنایع دیگر فلزی و غیر فلزی و صنایع دستی دارای اهمیت است و رایج‌ترین صنایع در مشهد صنعت فرش بافی (قالیچه، گلیم)، شعربافی، نمدمالی، پوستین دوزی، سنگ تراشی، قلمزنی روی سنگ، سفالگری، سبد و حصیربافی، فرآورده‌های چوبی و فلزی، نقاشی روی چرم و بدلیجات است.

علاوه بر اهمیت صنایع در مشهد، صنعت جهانگردی نیز در این شهر از اعتبار و اهمیتی ویژه برخوردار است و به دلیل وجود جایگاه زیارتی و امکانات سیاحتی و گردشگری، مشهد به عنوان یکی از مهمترین قطبهای گردشگری در جهان اسلام و ایران اسلامی، مطرح است، به طوری که سالانه بین ۱۲ تا ۱۴ میلیون زائر و مسافر در ایام مختلف سال بویژه نوروز و تابستان و ایام مذهبی و اعیاد به مشهد سفر می‌کنند تا ضمن برخورداری از فیوضات معنوی سفر و زیارت بارگاه ثامن الحجج (ع) از جاذبه‌های توریستی این شهر دیدن نمایند. در شهر مشهد علاوه بر تعداد زیادی هتل، مهمانپذیر، هتل آپارتمان، مسافرخانه، کمپ‌های زائر، هتل‌های اداری و سازمانی، تکیه‌ها و حسینیه‌ها، در ایام ویژه ستادهای اسکان از طرف ادارات و سازمانها تشکیل می‌شود که با هماهنگی و همکاری شهرداری مشهد، ادارات و نهادهای مختلف، مکانهای مختلفی برای پذیرایی و بیتوته مسافران فراهم می‌گردد.

بیشتر مردم مشهد ایرانی و تعدادی نیز ترک و کرد و عرب هستند، اما زبان رسمی مردم این شهر فارسی و لهجه مشهدی است و ۹۹٪ ساکنان مسلمان و غالباً پیرو مذهب شیعه جعفری می‌باشند و بقیه ساکنان پیروان ادیان و مذاهب دیگر هستند. براساس آمارگیری، بیشترین درصد شاغلان در مشهد را بخش خدمات و صنعت تشکیل می‌دهد و درصد کمتری در بخش کشاورزی شاغل می‌باشند. درصد شاغلان در بخش خدمات همواره در حال افزایش است که علاوه بر مسایل عام مربوط به شهرهای ایران، مشهد به دلیل موقعیت زیارتی و تجارتي و سیاحتی، زمینه جلب و جذب این مشاغل را داشته است.

۸-۱- وضعیت فرهنگی

در شهر مشهد به میمنت وجود مرقد مبارک ثامن الحجج (ع) از گذشته‌های دور امکانات مختلف فرهنگی در اطراف حرم مطهر وجود داشته و مرکز فعالیتهای مذهبی و علمی بوده است، به گونه‌ای که در حال حاضر، مشهد به دلیل وجود امکانات مختلف فرهنگی از قبیل حوزه‌های علمیه، مراکز دانشگاهی، پژوهشی و تحقیقاتی متعدد و مراکز مختلف تحصیلات پیش‌دانشگاهی، انجمنهای مذهبی، علمی، ادبی،

هنری، جلسات سخنرانی و وجود نشریات و روزنامه های مختلف، یکی از مراکز مهم فعالیتهای فرهنگی کشور به شمار می آید. این شهر به دلیل اهمیت فرهنگی از قطبهای مهم مذهبی و علمی محسوب می شود و همواره سمینارها و همایش های مختلف در این شهر برگزار می گردد.

علاوه بر فعالیتهای اساسی و مهم مذهبی و علمی، وجود نمایشگاههای فصلی و دائمی کتابهای منتشره در این شهر از جمله عوامل مهم در اعتلای فرهنگی مجاوران و زائران است. در شهر مشهد علاوه بر مدارس علمیه، دانشگاههای دولتی و مراکز دانشگاهی دیگر از جمله مراکز دانشگاهی غیر انتفاعی دانشگاه آزاد، پیام نور، مراکز آموزش مدیریت دولتی، مراکز آموزشی عالی فرهنگیان، مراکز تربیت معلم و دیگر مراکز آموزشی عالی وابسته به وزارتخانه ها و نهادهای مختلف وجود دارد که در آنها تعداد زیادی از دانشجویان بومی و غیر بومی به تحصیل اشتغال دارند. از دیگر امکانات فرهنگی در شهر مشهد، مرکز صدا و سیما، مجموعه های ورزشی و موزه ها می باشد که شامل ۱۱ موزه آستان قدس رضوی، موزه نادری، موزه فردوسی و موزه تاریخ طبیعی خراسان و همچنین مراکز پژوهشی، و کتابخانه ها و کتابفروشی های متعدد است.

۹-۱- تقسیمات کشوری

۷ شهرستان مشهد دارای ۳ شهر است: مشهد، رضویه، ملک آباد

۱. بخش مرکزی شهرستان مشهد

☐ دهستان تبادکان

☐ دهستان طوس

☐ دهستان کارده

☐ دهستان میان ولایت (مشهد)

☐ دهستان کنویست

☐ دهستان درزآب

۲. بخش احمدآباد

☐ دهستان پیوه ژن

دهستان سرجام ∅

۳. بخش رضویه

دهستان آبروان ∅

دهستان پائین ولایت (مشهد) ∅

دهستان میامی (مشهد) ∅

✓ شهرستان طرقبه

طرقبه ∅

شاندیز ∅

شکل ۱-۱- تقسیمات شهرستان مشهد